

The Greek Review of Social Research

Vol 155 (2020)

155 Special Issue: Social and solidarity economy. Editors: Alex Afouxenidis, Michael Petrou and Karolos Iosif Kavoulakos

Introductory note to the special issue on the social and solidarity economy

Alex Afouxenidis, Michael Petrou, Karolos Iosif Kavoulakos

doi: [10.12681/grsr.24806](https://doi.org/10.12681/grsr.24806)

Copyright © 2020, Alex Afouxenidis, Michael Petrou, Karolos Iosif Kavoulakos

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Afouxenidis, A., Petrou, M., & Kavoulakos, K. I. (2020). Introductory note to the special issue on the social and solidarity economy. *The Greek Review of Social Research*, 155, 1–8. <https://doi.org/10.12681/grsr.24806>

Αλέξανδρος Αφουξενίδης*, *Μιχάλης Πέτρου***, *Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος****

Εισαγωγικό σημείωμα του ειδικού τεύχους για την
κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αυτό το ειδικό τεύχος της Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών είναι αφιερωμένο στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία (ΚΑΟ). Η ιδέα για το τεύχος προήλθε από τη διεξαγωγή συνεδρίου με αυτό το θέμα που διοργανώθηκε στην Αθήνα στις 13 και 14 Μαρτίου 2019 από το ΕΚΚΕ σε συνεργασία με το Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ. Η ΚΑΟ είναι ουσιαστικά μια περιγραφική έννοια, η οποία μας βοηθά να αναλύσουμε και, ενδεχομένως, να κατανοήσουμε καλύτερα τις πολλαπλές μορφές που παίρνουν σήμερα οι συλλογικότητες, οι συνεταιρισμοί και οι μη κερδοσκοπικές ενώσεις και επιχειρήσεις λειτουργώντας μέσα σε ένα διαρκώς εναλλασσόμενο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον.

Λέξεις κλειδιά: αλληλέγγυα οικονομία, τρίτος τομέας, κοινωνία πολιτών, κοινωνική οικονομία

---

* Κύριος Ερευνητής στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), e-mail: afouxenidis@ekke.gr

** Κύριος Ερευνητής στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), e-mail: mpetrou@ekke.gr

*** Επίκουρος Καθηγητής στο ΑΠΘ, e-mail: kkavoula@polsci.auth.gr

Alex Afouxenidis*, *Michael Petrou*** and *Karolos Iosif Kavoulakos****

Introductory note to the special issue on the social and solidarity economy

---

ABSTRACT

This special issue is dedicated to the social and solidarity economy (SSE). The basic idea for this issue came out of a conference that was organized on this topic in Athens, on the 13th & 14th of March 2019. The organizer was the National Centre of Social Research (EKKE) in collaboration with the Department of Political Sciences from the Aristotle University of Thessaloniki. The term “SSE” is fundamentally descriptive and it helps us to analyze and perhaps better understand the multiple shapes and forms that associations, non-profits and co-operatives take, in an ever changing social and political environment.

Keywords: *civil society, social economy, solidarity economy, third sector*

---

* Principal Researcher, National Centre for Social Research, Athens.

** Principal Researcher, National Centre for Social Research, Athens.

*** Assistant Professor, Aristotle University of Thessaloniki.

Εικόνα 1: Από την πρώτη μέρα του συνεδρίου*

*Στο πάνελ αριστερά κάθεται ο συνάδελφος ερευνητής του ΕΚΚΕ, Δ. Ζιώμας, ο οποίος δυστυχώς δεν βρίσκεται πια ανάμεσά μας

Πηγή: Φωτογραφία από Α. Αφουξενίδη.

Εικόνα 2: Η πρώτη σελίδα από το συνέδριο που διοργανώθηκε το 2019

ΤΜΗΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΑΠΘ

Επιστημονικό Συμπόσιο με θέμα

«Κοινωνία Πολιτών και Κοινωνική & Αλληλέγγυα Οικονομία»

Οργάνωση - Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών: Παρατηρητήριο
Κοινωνικής Οικονομίας

σε συνεργασία με το

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο: Τμήμα Πολιτικών Επιστημών

13-14 Μαρτίου 2019.

HIGGS – Βίκτωρος Ουγκώ 15, Μεταξουργείο, Αθήνα

Επιστημονική Επιτροπή: Αλέξανδρος Αφουξενίδης, Μιχάλης Πέτρου,
Δημήτρης Ζιώμας, Κάρολος Καβουλάκος

Τον Μάρτιο του 2019 που πραγματοποιήθηκε το συνέδριο για την ΚΑΟ (βλ. Εικόνες 1 και 2), κανείς δεν θα μπορούσε να προβλέψει το εύρος των ανατροπών στη καθημερινότητα των πολιτών λόγω του Covid-19 μετά από μερικούς μήνες.¹ Πέρα από τις οικονομικές επιπτώσεις, που είναι εξαιρετικά σημαντικές, η διαμορφούμενη κατάσταση αποτελεί μια, σχεδόν πρωτόγνωρη, δοκιμασία που αφορά τις αντοχές και τα όρια της αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων, των φορέων και των εθνών-κρατών. Θα λέγαμε ότι σε πολύ μεγάλο βαθμό η «αλληλεγγύη» στις σημερινές συνθήκες αφορά πολύ περισσότερο την αμοιβαία βοήθεια (mutual-aid), σε ατομικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, παρά την οργανωμένη «κοινωνική οικονομία».²

Έχουμε ήδη διαπιστώσει ότι οι οικονομικές συνέπειες των μέτρων για τη δημόσια υγεία (lockdown) έχουν δυσανάλογα επιβαρύνει τους πολίτες με χαμηλότερα εισοδήματα καθώς και αυτούς που δεν είχαν την «πολυτέλεια» να εργασθούν από απόσταση. Συνεπώς, μια πρώτη διάσταση όπου θα πρέπει να μελετηθεί σε βάθος η έκταση της «αλληλεγγύης» αφορά την αναδιανομή πλούτου προς αυτούς που έχουν πληγεί. Τούτο απαιτεί μια συνολικότερη αλλαγή στους τρόπους συλλογικής λειτουργίας των κυβερνήσεων και των κρατών (Αφουξενίδης και Χτούρης, 2020). Ένα δεύτερο θέμα σχετίζεται με το πόση βοήθεια, συνεργατικό πνεύμα και αλληλεγγύη θα υπάρξει μεταξύ των ανθρώπων, ειδικότερα δε σε ό,τι αφορά τις διαγενεακές σχέσεις. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα όπου οι νεότεροι δεν ακολούθησαν επακριβώς τα μέτρα της αυτοαπομόνωσης και της κοινωνικής απόστασης. Γιατί, όμως, θα έπρεπε να περιμένουμε κάτι τέτοιο; Έδειξαν, για παράδειγμα, οι παλιότερες γενιές προθυμία να συμβάλουν ουσιαστικά σε ζητήματα

---

¹ Για αυτό το θέμα βλ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Ειδική έκδοση για την πανδημία Covid 19, 154 <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/issue/view/1407>

² Ίσως η μόνη θεωρητική επεξεργασία αυτού του είδους της αμοιβαιότητας να έγινε από τον Peter Kropotkin στις αρχές του 20ού αιώνα (Mutual Aid. A factor of Evolution). Το έργο αυτό ξεχάστηκε στη πορεία από τη σύγχρονη διανοήση και επανήλθε σχετικά πρόσφατα στο προσκήνιο μέσα από τις ομιλίες, τα βιβλία και τον πολιτικό ακτιβισμό ενός πολύ σημαντικού ανθρωπολόγου, του David Graeber (1961-2020), <https://www.jewishvoiceforlabour.org.uk/article/david-graeber-a-life-to-remember/>

όπως είναι η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, ή η υπερβολική φτώχεια και η αστεγία;³

Όμως το βασικότερο, κατά τη γνώμη μας, ζήτημα και, ενδεχομένως, η δυσκολότερη «δοκιμή» για την αλληλέγγυα κοινωνία αφορά τη διεθνική βοήθεια.⁴ Για παράδειγμα, σήμερα που πολλές εθνικές οικονομίες πλουσιότερων χωρών έχουν υποστεί μεγάλη συρρίκνωση, θα υπάρξει μεταφορά πόρων προς φτωχότερες, αναπτυσσόμενες χώρες; Αυτό θα σήμαινε μια συνολική διαφοροποίηση του τρόπου λειτουργίας του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και μια σχετική, έστω, απομάκρυνση από τα φορμαλιστικά, «ορθόδοξα» οικονομικά (Dash, 2013).

Στο κάλεσμα που απευθύναμε στις αρχές του 2019 για το συνέδριο είχαμε αναφερθεί στις δραματικές αλλαγές της παγκόσμιας οικονομίας και κοινωνίας. Είχαμε τονίσει ότι το διεθνές ιδεολογικό, πολιτικό και οικονομικό «οικοσύστημα» εμφανίζει τρία χαρακτηριστικά στοιχεία τα οποία σχετίζονται άμεσα με τις παραπάνω διαπιστώσεις. Αυτά είναι:

A) Η φύση και η λειτουργία του κράτους πρόνοιας. Μετά την οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970, οι περισσότερες κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν τα εργαλεία της περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής και μείωσης των δημοσίων δαπανών με αφετηρία τις δαπάνες για την υγεία και την πρόνοια. Αυτές οι πρακτικές συνοδεύτηκαν από τα ιδεολογήματα της απελευθέρωσης των αγορών και της ενδυνάμωσης των ατόμων και των ιδιωτών στην προσφορά υπηρεσιών. Συνοδεύτηκαν επίσης από σταδιακές αυξήσεις στις χρηματοδοτήσεις διάφορων οργανώσεων της «κοινωνίας πολιτών» και από τη σχετική ενσωμάτωσή τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων από εθνικούς και διεθνείς φορείς.

B) Οι αλλαγές στο πολιτικό σύστημα. Η σχετική απομείωση της συνεκτικότητας των ιδεολογικών σχημάτων μαζί με τις ραγδαίες μεταβολές στη δομή και τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων και στη σύνθεση του πολιτικού προσωπικού άφησαν κενά στο πολιτικό χώρο, τα οποία καλύφθηκαν από νέες πολιτικές «ταυτότητας», φύλου, εθνότητας, κ.λπ. Η άνθηση νέων κοινωνικών κινημάτων και δικτύων, τα οποία δεν συσχετίστηκαν αποκλειστικά με τα κόμματα

---

³ Για το θέμα της κλιματικής αλλαγής βλ. πρόσφατο δημοσίευμα της εφημερίδας *The Guardian*, όπου φαίνεται ότι κανένας στόχος δεν έχει επιτευχθεί τα τελευταία δέκα χρόνια αναφορικά με τη προστασία των οικοσυστημάτων και της πανίδας, <https://www.theguardian.com/environment/2020/sep/15/every-global-target-to-stem-destruction-of-nature-by-2020-missed-un-report-aoe>

⁴ Η έλλειψη διεθνούς αλληλεγγύης φαίνεται αρκετά χρόνια τώρα στο θέμα των προσφύγων και μεταναστών.

και ενσωμάτωσαν ανθρώπους από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και στρώματα, έδειξε ότι το περιεχόμενο της «πολιτικής» έχει πλέον αλλάξει.

Γ) Η αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο. Οι μεγάλες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν στον χώρο της απασχόλησης κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό τις αντιλήψεις για τον «τρίτο τομέα» και την κοινωνία πολιτών. Η μετατόπιση των οικονομιών από την πλήρη απασχόληση⁵ στη μερική ή στην προσωρινή απασχόληση σε συνάρτηση με τα φαινόμενα της υπο-απασχόλησης και της ανεργίας σήμανε και τον αναπροσδιορισμό των εννοιών της «παραγωγικής εργασίας», της «αγοράς εργασίας» και της «εμπορευματοποίησης» της εργασίας στον σύγχρονο καπιταλισμό.

Είναι εμφανές ότι η οικονομική κρίση και τώρα η πανδημία επιτάχυναν τις παραπάνω διαδικασίες δημιουργώντας ακόμα πιο μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες. Σε πολλές περιπτώσεις η απάντηση προήλθε από «τα κάτω», από κινήματα και πρωτοβουλίες σε τοπικό επίπεδο. Αρκετοί φορείς δημιούργησαν νέους χώρους: εναλλακτικά δίκτυα ανταλλαγών, μικρο-πιστώσεις, εναλλακτικά νομίσματα, οικιστικούς συνεταιρισμούς, κλπ. Σε αρκετές περιπτώσεις τα τοπικά δίκτυα συνδέθηκαν με ευρύτερα εθνικά ή και παγκόσμια δίκτυα. Στην πλειονότητα, όμως, των περιπτώσεων οι τοπικοί φορείς παρήγαγαν εξειδικευμένες λύσεις προσανατολισμένες στην τοπική κοινότητα (Restakis, 2010). Σε αυτές, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η παγκοσμιοποίηση «προκάλεσε» (ή και δημιούργησε τις προϋποθέσεις) για τοπικές λύσεις. Η ταχύτητα με την οποία εξαπλώθηκαν οι φορείς και τα δίκτυα αυτά οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη του διαδικτύου και στη γρήγορη ανταλλαγή απόψεων, νέων ιδεών και καλών πρακτικών.

Στο συνέδριο –όπως και στα κείμενα του ανά χείρας τεύχους– παρουσιάστηκαν πολλές πλευρές και όψεις της ΚΑΟ, οι οποίες ανέδειξαν την άμεση συσχέτιση του χώρου με τις μεγάλες μεταβολές στους χώρους της πρόνοιας, της πολιτικής και της εργασίας. Αυτό που μπορούμε να εξαγάγουμε ως γενική παρατήρηση είναι ότι η ΚΑΟ ως πρακτική αναγνωρίζεται από τους μελετητές είτε από τους στόχους (υγεία, εργασία, καινοτομία κ.λπ.), είτε από το θεσμικό πλαίσιο (νομοθεσία, τύποι οργάνωσης κ.λπ.), είτε, τέλος, από τους τρόπους λειτουργίας

---

⁵ Για το ζήτημα αυτό, βλ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Special Issue “Work in the aftermath of the global economic crisis: new spaces and types of work emerging in cities of recession”, 153, που αφορά στις νέες μορφές και χώρους εργασίας στο περιβάλλον των πόλεων, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/issue/view/1365>

(εσωτερικά οργανωσιακά χαρακτηριστικά, μορφές οργάνωσης κ.λπ.).⁶ Σε κάθε περίπτωση, και ανεξάρτητα από την αναλυτική προσέγγιση που έχει υιοθετηθεί, είναι ξεκάθαρο ότι η ΚΑΟ χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία και διαρκή ανανέωση. Ο διαρκής μετασχηματισμός του χώρου αποτελεί, εν τέλει, και το βασικό στοίχημα για τη μελέτη και την έρευνα, ειδικότερα ως προς το πώς θα αποφευχθεί η αναπαραγωγή στερεοτυπικών και στατικών (κλειστών) θεωρητικών επεξηγηματικών μοντέλων.

Σε αυτό το σημείο, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όσες και όσους ήρθαν στο συνέδριο είτε ως ομιλήτριες/ομιλητές, είτε ως συμμετέχουσες/συμμετέχοντες. Μπορούμε με σιγουριά να πούμε ότι έγινε μια εξαιρετική ανταλλαγή απόψεων και ότι ακούστηκαν πολλές και ενδιαφέρουσες τοποθετήσεις που μας δείχνουν το μελετητικό εύρος που υπάρχει αυτή τη στιγμή γι' αυτό το θέμα. Θέλουμε, επίσης, να ευχαριστήσουμε θερμά τους συγγραφείς του παρόντος τεύχους. Η συνεισφορά τους είναι πολύτιμη σε μια περίοδο όπου, όπως προαναφέρθηκε, δοκιμάζονται οι αντοχές των συστημάτων και των ανθρώπων. Ελπίζουμε, ότι θα βοηθήσουμε –έστω και στο ελάχιστο – τον περαιτέρω διάλογο γι' αυτό το θέμα που ουσιαστικά αφορά τον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας και της οικονομίας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αφουξενίδης, Α. και Χτούρης, Σ. (2020). Προλογικό σημείωμα: συνομιλώντας για την πανδημία. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 154, σελ. 1-10. <https://doi.org/10.12681/grsr.23233>
- Dash, A. (2013, May 6-8). *Towards an epistemological foundation for social and solidarity economy*. Draft paper, UNSRID Conference, Geneva, Switzerland.
- Restakis, J. (2010). *Humanizing the economy. Co-operatives in the age of capital*. New Society Publishers.

---

⁶ Παραμένει ανοικτό το ζήτημα της αποσαφήνισης της ορολογίας και των ορισμών για την ΚΑΟ.